

**O'ZBEK XALQI MULOQOT XULQI VA UNING LINGVISTIK
INTERPRETATSIYASI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7811680>

Abduraximova Mohigul Ravshanjon qizi

Farg'ona davlat universiteti lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi magistranti

Muminov Sidiqjon Mirsobirovich

Farg'ona davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek xalqi muloqot xulqi va uning lingvistik interpretatsiyasi xususida mulohazalar bayon etilgan.*

Kalit so'zlar: *verbal, noverbal, kammunikativ, identifikatsiya, refleksiya, sterotipizatsiya, biosotsial, trening, pertseptsiya.*

Muloqot - odamlarning birgalikdagi faoliyatlari ehtiyojlaridan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishish jarayonidir. Ya'ni, har bir shaxsning jamiyatda bajaradigan faoliyatlari (mehnat, o'qish, o'yin, ijod qilish va boshqalar) o'zaro munosabat va o'zaro ta'sir shakllarini o'z ichiga oladi. Chunki har qanday ish odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma'lumotlarni uzatishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, ishlarining muvaffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirisha olish qobiliyati bilan bevosita bog'liqdir.

Bir qarashda osongina tuyulgan shaxslararo muloqot aslida juda murakkab jarayon bo'lib, unga odam hayoti mobaynida o'rganib boradi. Muloqotning psixologik jihatdan murakkab ekanligi haqida B.F. Parigin shunday yozadi: «Muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi: [1, 51]

- a) individlarning o'zaro ta'sir jarayoni;
- b) individlar o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni;
- v) bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;
- g) bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;
- d) bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyati;
- ye) shaxslarning bir-birlarini tushunishi jarayoni».

Insoniyat hayotida beqiyos o'rin tutadigan muloqot jarayoni yildan-yilga yangilanib, yosharib bormoqda. Ya'ni nutqda yangi atama va iboralar, so'zlashuvda o'zgacha uslublar paydo bo'lmoqda. Tarixdan bizga ma'lumki, insonlarda fikrlash va u bilan uzviy bog'liq bo'lgan muloqot kishilik jamiyatining daslabki davrlaridanoq birgalashib mehnat qilish jarayonidagi zaruriyat natijasida vujudga kelgan. Ibtidoiy davrda vujudga kelgan muloqot bugungi kun muloqotidan keskin farq qilishligi tabiiy,

albatta. Ibtidoiy jamoa vakillari tovushlar, tana harakatlari va ayrim belgilardan muloqot vositasi sifatida foydalanganlar. Muloqot vositalarining turlichaligiga qaramasdan, muloqotning vazifasi va maqsadi bugungi kun bilan aynan o'xshashdir. Bu davr kishilarining tili rivojlanishdan to'xtamadi, balki kundan-kun sayqallanib bordi. Odamlar atrof-muhit bilan, unda yuz berayotgan tabiiy va notabiiy hodisalar bilan yaqindan tanisha boshladilar. Shunday qilib, tovushlar, tana harakatlari va belgilar o'rnini endi narsalarga qo'yilgan nomlar egallay boshladi, muloqotning yangi shakli vujudga keldi. Nutqda so'z zaxirasi ko'paygan sari endi ulardan eng maqbulini tanlab, undan o'rinni foydalanish muammosi paydo bo'ldi. [3, 36]

Muloqot xulqida kuzatiladigan farqli jihatlarni yana ham kichikroq miqyosda o'rganadigan bo'lsak, tilga tabiiy muhitning ta'sirini aniq ko'rishimiz mumkin. Professor S.Mo'minov ta'kidlaganidek: "Nafaqat turli millat kishilarining, balki turli hududlarda yashovchi bir millatga mansub kishilarning muloqot xulqi ham o'zaro farqlanib turadi". [2,123]. Bir milliy til tarkibida o'zaro farqlanuvchi bunday shevalarning mavjudligi tabiiy muhit ta'siri ostida, ya'ni bir tilda so'zlashuvchi xalqning geografik jihatdan ajralib qolishidan yuzaga keladi. Masalan, milliy tili ingliz tili bo'lgan Angliyada odamlar 40 dan ortiq shevada so'zlashadilar va bu shevalar bir-biridan gap tuzilishi, so'zlar imlosi va talafuzda o'zaro farqlanadi. Milliy til o'zbek tili hisoblangan mamalakatimiz hududida ham 3 ta katta lahjalarning tarkibiga kiruvchi ko'plab shevalar mavjud. [2, 25]

Shunday ekan, inson omilini tabiat va jamiyatdan ajralgan holda tasavvur qilib bo'lmaydi. Inson dunyoga kelar ekan, avvalo, tabiat bilan va, albatta, jamiyat bilan uzviy bog'lanadi. Davrlar o'tgan sari tabiat va jamiyat ta'sirida inson shakllanib, kamol topadi. Ya'ni "inson muhiti bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ikki qismdan – tabiiy va ijtimoiy muhitdan iboratdir." [1,46]. Tabiiy muhit ijtimoiy muhitga, ijtimoiy muhit esa insonlarga ta'sir o'tkazadi. Aynan shu o'rinda inson omilining o'zi ham bevosita tabiiy va ijtimoiy muhitni shakllantiradi. Aslida har bir insonning ijtimoiy tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlari, xattoki, nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulidir. Jamiyatdan ajralgan, muloqotda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lgan odam o'zida individ sifatlarini saqlab qolishi mumkin, lekin u shaxs bo'lolmaydi. Shuning uchun muloqotning shaxs taraqqiyotidagi ahamiyatini tasavvur qilish uchun uning funktsiyalarini tahlil qilamiz. Har qanday muloqotning eng elementar funktsiyasi - suhbatdoshlarning o'zaro bir - birini tushunishlarini ta'minlashdir. Bu o'zbeklarda samimiy salom - alik, ochiq yuz bilan kutib olishdan boshlanadi. O'zbek xalqining eng nodir va buyuk hislatlaridan biri ham shuki, uyiga birov kirib kelsa, albatta ochiq yuz bilan kutib oladi, ko'rishadi, so'rashadi, xol - ahvol so'raydi. Shunisi xarakterliki, ta'ziyaga borgan chog'da ham ana shunday samimiyatli qabulni his qilamiz. [4, 89]

Uning ikkinchi muhim funktsiyasi ijtimoiy tajribaga asos solishdir. Odam bolasi faqat odamlar davrasida ijtimoiylashadi, o'ziga zarur insoniy xususiyatlarni

shakllantiradi. Odam bolasining yirtqich hayvonlar tomonidan o'g'rilanib ketilishi, so'ng ma'lum muddatdan keyin yana odamlar orasida paydo bo'lishi faktlari shuni ko'rsatganki, «mauglilar» biologik mavjudot sifatida rivojlanaveradi, lekin ijtimoiylashuvda ortda qolib ketadi. Bundan tashqari, bunday xolat boladagi bilish qobiliyatlarini ham cheklashi ko'plab psixologik eksperimentlarda o'z isbotini topdi. [3, 4]

Muloqotning yana bir muhim vazifasi - u odamni u yoki bu faoliyatga hozirlaydi, ruhlantiradi. Odamlar guruhidan uzoqlashgan, ular nazaridan qolgan odamning qo'li ishga ham bormaydi, borsa ham jamiyatga emas, balki faqat o'zigagina manfaat keltiradigan ishlarni qilishi mumkin. Masalan, ko'plab tadqiqotlarda izolyatsiya, ya'ni odamni yolg'izlatib qo'yishning uning ruhiyatiga ta'siri o'rganilgan. Masalan, uzoq vaqt termokamerada bo'lgan odamda idrok, tafakkur, xotira, hissiy xolatlarning buzilishi qayd etilgan. Lekin ataylab emas, taqdir taqozosi bilan yolg'izlikka mahkum etilgan odamlarning maqsadli faoliyatlar bilan o'zlarini band etishlari u qadar katta salbiy o'zgarishlarga olib kelmasligini ham olimlar o'rganishgan. Lekin baribir har qanday yolg'izlik va muloqotning yetishmasligi odamda muvozanatsizlik, hissiyotga beriluvchanlik, xadiksirash, xavotirlanish, o'ziga ishonchsizlik, qayg'u, tashvish hislarini keltirib chiqaradi. Shunisi qiziqki, yolg'izlikka mahkum bo'lganlar ma'lum vaqt o'tgach ovoz chiqarib, gapira boshlasharkan. Bu avval biror ko'rgan yoki his qilayotgan narsasi xususidagi gaplar bo'lsa, keyinchalik nimagadir qarab gapiraverish ehtiyoji paydo bo'lar ekan. Shaxsning muloqotga bo'lgan ehtiyojining to'la qondirilishi uning ish faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Odamlar, ularning borligi, shu muhitda o'zaro gaplashish imkoniyatining mavjudligi fakti ko'pincha odamni ishlash qobiliyatini ham oshirarkan, ayniqsa, gaplashib o'tirib qilinadigan ishlar, birgalikda yonma - yon turib bajariladigan operatsiyalarda odamlar o'z oldida turgan hamkasbiga qarab ko'proq, tezroq ishlashga kuch va qo'shimcha iroda topadi. To'g'ri, bu hamkorlikda o'sha yonidagi odam unga yoqsa, ular o'rtasida o'zaro simpatiya hissi bo'lsa, unda odam ishga «bayramga kelganday» keladigan bo'lib qoladi. Shuning uchun ham amerikalik sotsiolog hamda psixolog Jon Moreno asrimiz boshidayoq ana shu omilning unumdorlikka bevosita ta'sirini o'rganib, sotsiometrik texnologiyani, ya'ni so'rovnoma asosida bir - birini yoqtirgan va bir - birini inkor qiluvchilarni aniqlagan va sotsiometriya metodikasiga asos solgan edi. [1, 159]

Shunday qilib, muloqot odamlarning jamiyatda o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarining ichki psixologik mexanizmini tashkil etadi. Qolaversa, hozirgi yangi demokratik munosabatlar sharoitida turli ishlab chiqarish qarorlarini yakka tartibda emas, balki kollegial - birgalikda chiqarish ehtiyoji paydo bo'lganligini hisobga olsak, odamlarning muomala madaniyati va muloqot texnikasi mehnat unumdorligi xamda samaradorlikning muhim omillaridandir. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, til lug'at tarkibidagi so'zlarning barchasi insonlarda aynan shu so'zga bo'lgan ehtiyoj sababli

vujudga kelgan. Demak, so'zlar majmuasi hisoblanmish til ham tabiiy muhitda shakllanib, ijtimoiy muhit ta'siri ostida rivojlanishda davom etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Данило Ж. Марковичю Социальная экология, – М.: Просвещение, 1991.
2. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. Монография. – Фарғона: Classic, 2021.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Биринчи жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2000.
4. Муминов, С., Мўминов, Ш. (2022). Шахс маънавиятини ўстиришда рағбатнинг ўрни ва унинг раҳбар мулоқот хулқида намоён бўлиши. // “Янги Ўзбекистон: барқарор ривожланишнинг ижтимоий-фалсафий, иқтисодий-сиёсий ва ҳуқуқий масалалари” мавзuidaги халқаро илмий-амалий конференция.